

บทที่ ๓

มูลกรรมฐาน

๓.๑ กรรมฐานในพระพุทธศาสนา

กรรมฐานในพระพุทธศาสนามีการปฏิบัติอยู่หลายวิธีด้วยกัน ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ยอมรับแนวทางการปฏิบัติตามพระกรรมฐานที่มีปรากฏหลักฐานอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่า เป็นวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

คำว่า กรรมฐาน แปลว่า “ ที่ตั้งแห่งการทำงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการทำงานของใจ อุบายทางใจ วิธีฝึกอบรมจิต ” กรรมฐาน หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า “ภาวนา”^{๙๙} เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอบรมจิต หรืออุบายหรือกลวิธีเหนี่ยวนำให้เกิดสมาธิ กรรมฐานจึงเป็นสิ่งที่เอามาให้จิตกำหนดเพื่อให้จิตสงบอยู่ได้ ไม่เที่ยวเตร่ลี้ล่อนลอยฟุ้งซ่าน ไปอย่างไร้จุดหมาย แบ่งออกเป็น ๒ วิธีปฏิบัติด้วยกัน วิธีที่ ๑ เรียกว่า สมถกรรมฐาน วิธีที่ ๒ เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน

พระพุทธโฆษาจารย์ได้ประมวลจากพระไตรปิฎกนำมารวบรวมไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ๔๐ วิธี^{๑๐๐}

กรรมฐาน ๔๐ เป็นอุบาย ๔๐ วิธีที่ใช้ฝึกจิตให้เกิดสมาธิ ก็คือสิ่งที่เอามาให้จิตกำหนดเพื่อชักนำให้เกิดสมาธิ พอจิตกำหนดจับสิ่งนี้เข้าแล้ว จะชักนำให้จิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งนี้ จนเป็นสมาธิได้มั่นคงและเร็วที่สุด ในคัมภีร์อรรถกถาและปกรณ์ ได้รวบรวมแสดงกรรมฐานไว้ ๔๐ อย่าง คือ

หมวด กสิณ ๑๐ ได้แก่ วัตถุอันจงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่ง เพื่อจงจิตให้เป็นสมาธิ เป็นวิธีใช้วัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยวิธีเพ่งเพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่ง มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. ภูตกสิณ ๔ (กสิณคือมหาภูตรูป) ได้แก่ ปรฐวิกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ
๒. วรรณกสิณ ๔ ได้แก่ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ
๓. กสิณอื่นๆ ได้แก่ อาโลกกสิณ อากาสกสิณ

^{๙๙}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “ธรรมะภาคปฏิบัติ ๑ (Buddhist Meditation I)”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗.

^{๑๐๐}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “ธรรมะภาคปฏิบัติ ๑ (Buddhist Meditation I)”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

หมวด อสุภะ ๑๐ ได้แก่ การพิจารณาซากศพระยะต่างๆรวมกัน ๑๐ ระยะ ตั้งแต่ศพเริ่มขึ้นอืด ไปจนถึงศพที่เหลือแต่โครงกระดูก

หมวด อนุสติ ๑๐ คือ อารมณ์ดีงามที่ควรระลึกถึงเนื่องๆ ได้แก่

๑. พุทธานุสติ
๒. ัมมานุสติ
๓. สังฆานุสติ
๔. สีลานุสติ
๕. จาคานุสติ
๖. เทวตานุสติ
๗. มรณสติ
๘. กายคตาสติ
๙. อานาปานสติ
๑๐. อุปमानุสติ

หมวด อัปมัญญา ๔ คือ ธรรมที่พึงแผ่ไปในมนุษย์ สัตว์ทั้งหลาย อย่างมีจิตใจสม่ำเสมอทั่วกันไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต โดยมากเรียกกันว่า พรหมวิหาร ๔ คือ

๑. เมตตา คือ ปราบณาดี มีเมตตียากให้มนุษย์ สัตว์ทั้งหลาย มีความสุขทั่วหน้า
๒. กรุณา คือ ออยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์
๓. มุทิตา คือ พลอยมีใจแช่มชื่นบาน เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข และเจริญอกงาม ประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นไป
๔. อุเบกขา คือ วางจิตเรียบสงบ สม่ำเสมอ เที่ยงตรงดุจดั่งชั่ง มองเห็นมนุษย์ สัตว์ทั้งหลาย ได้รับผลดีร้าย ตามเหตุปัจจัยที่ประกอบ ไม่เอนเอียงไปด้วยชอบหรือชัง

หมวด อาหาเรปฏิกูลสัญญา คือ กำหนดหมายความเป็นปฏิกูลในอาหาร

หมวด จตุธาตุววัฏฐาน ได้แก่ กำหนดพิจารณาธาตุ ๔ คือ พิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่างๆ

หมวด อรูป ๔ คือ กำหนดสภาวะที่เป็นอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่งกสิณ ๙ อย่างแรก จนได้จตุตถฌานมาแล้ว grunnฐานแบบอรูป มี ๔ อย่าง คือ

๑. อากาสนัญญายตนะ
๒. วิญญานัญญายตนะ
๓. อากิญจัญญายตนะ
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ

สมถกรรมฐาน คือ กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ ได้แก่การปฏิบัติด้วยการบริกรรม เป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตโดยใช้สมาธิเป็นหลัก ไม่เกี่ยวกับการใช้ปัญญาและมุ่งให้จิตสงบ ระวังจากนิวรณ์ ซึ่งเป็นตัวขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี

สมถกรรมฐาน เป็นอุบายวิธีที่หยุดความฟุ้งซ่านแห่งจิตซึ่งมักจะฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ กล่าวคือ หยุดความคิดของจิตไว้ โดยใช้สมาธิยึดตั้งอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐กอง มาบริกรรมจนกระทั่งจิตแนบแน่นในอารมณ์นั้น และสงบระงับไม่ให้ฟุ้งซ่านต่อไป

วิปัสสนากรรมฐาน คือ กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา, กรรมฐานทำให้เกิดการรู้แจ้งเห็นจริง หมายถึงการปฏิบัติธรรมที่ใช้สติเป็นหลัก

วิปัสสนากรรมฐานบำเพ็ญได้ โดยการพิจารณาสภาวะธรรมหรือนามรูป คือ ชันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ให้เห็นตามความเป็นจริง คือ เห็นด้วยปัญญาว่าสภาวะธรรมเหล่านี้ ตกอยู่ในสามัญลักษณ์หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

วิปัสสนากรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลักคู่กับ สมถกรรมฐาน ซึ่งมุ่งบริหารจิตเป็นหลัก ในคัมภีร์ทางพระศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั่ว ๆ ไปมักจัดเอาวิปัสสนาเป็นแค่ สุตมยปัญญาและจินตมยปัญญา เพราะในวิภังคปกรณ์พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างนั้น ทั้งนี้ก็ยังไม่พอจะอนุโลมเอาวิปัสสนาว่าเป็นภาวนามยปัญญา ได้อีกด้วย เพราะในภิกขุททกปิฎกที่ท่านกัณโณญาตไว้ให้ ซึ่งท่านคงอนุโลมเอาตามนัยยะพระสูตรอีกทีหนึ่ง และในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคท่านกัณโณให้เพราะจัดเข้าได้ในภาวนามยปัญญาปริยัติวาทข้อ ๑๐

รายละเอียดวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หรือการเจริญปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ การปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งบรรยายไว้โดยละเอียดในมหาสติปัฏฐานสูตร ในพระไตรปิฎก

ระหว่างปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อผู้ปฏิบัติกำลังมโนสิการชันธ์ ๕ อย่างหนึ่งอย่างใดอยู่ โดยไตรลักษณ์ ผู้ปฏิบัติอาจเกิดวิปัสสนูปกิเลส (คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่าง) ขวนผู้ปฏิบัติให้เข้าใจผิดได้ คิดว่าตนได้มรรคผลแล้ว คลาดออกนอกวิปัสสนาวิถีได้

โดยสรุป กรรมฐานในพระพุทธศาสนาที่มีปรากฏหลักฐานอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา แบ่งออกเป็น ๒ วิธีปฏิบัติด้วยกัน ได้แก่ วิธีที่ ๑ เรียกว่า สมถกรรมฐาน วิธีที่ ๒ เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน ดังนี้

๓.๒ ความหมายและความสำคัญของมูลกรรมฐาน

มูลกรรมฐาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตจปัญจกรรมฐาน แปลว่า กรรมฐานที่มีหนึ่งเป็นที่ครบห้า หมายถึงการทำกรรมฐานที่กำหนดพิจารณาอวัยวะ ๕ อย่าง คือ

๑. ผม (เกสา)
๒. ขน (โลมา)
๓. เล็บ (นขา)
๔. ฟัน (ทันตา)
๕. หน้ง (ตโจ)

พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของมูลกรรมฐานไว้ดังนี้ คือ กรรมฐานมีหนึ่งเป็นคำรบห้า กรรมฐานอันบัณฑิตกำหนดด้วยอาการมีหนึ่งเป็นที่ ๕ เป็นอารมณ์ คือ กรรมฐานที่ท่านสอนให้พิจารณาส่วนของร่างกาย ๕ อย่างคือ ผม ขน เล็บ ฟัน หน้ง โดยความเป็นของปฏิภูล หรือโดยความเป็นสภาวะอย่างหนึ่งๆ ตามที่มันเป็นของมัน ไม่เอาใจเข้าผูกพันแล้วคิดวาดภาพไฝ่ฝันตามอำนาจกิเลส มูลกรรมฐาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตจปัญจกรรมฐาน^{๑๐๑}

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ให้ความหมายมูลกรรมฐานไว้ว่า หมายถึงกรรมฐาน ๕ คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หน้ง ในกรรมฐานทั้ง ๕ นี้ มีหนึ่งเป็นที่สุด เพราะเหตุว่า หน้ง มันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหน้งหุ้มห่อ ถ้าไม่มีหน้ง ผม ขน เล็บ ฟัน ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตกต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลง หน้ง หมายความว่าสวยงาม งามๆ เกิดความรักใคร่แล้วก็ปรารถนาเพราะมาหมายอยู่ที่หน้ง เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือผิว ดำ-ขาว-แดง-ดำ-แดง-ขาว-แดง ผิวอะไรต่ออะไร ก็เพราะหมายสีหน้ง ถ้าไม่มีหน้งแล้ว ใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม ใครเล่าจะรักจะชอบจะปรารถนา มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหน้งไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อเอ็นและอาการอื่นๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหน้งเป็นของสำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็กินก็เพราะหน้ง จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหน้ง ฉะนั้นพระอุปัชฌายะท่านจึงสอนถึงแต่หน้งเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณาจนให้เห็นความเปื่อยเน่าเกิดอสุภนิมิต ปรากฏแน่แท้ใจแล้ว ย่อมจะเห็นอนิจจสังขารธรรม ทุกขสังขารธรรม อนัตตาสังขารธรรม จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงามอันมันหมายอยู่ที่หน้งย่อมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอาเพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสังขารธรรม^{๑๐๒}

^{๑๐๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙๖.

^{๑๐๒}พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต, ธรรมบรรยายของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต, (กรุงเทพมหานคร : ก่อนเมฆแอนด์กันยกรู๊ป, ๒๕๔๙), หน้า ๖.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ให้ความหมายว่า กรรมฐานที่พระอุปัชฌาย์สอนนาคผู้จะเข้ามาอุปสมบทหรือบรรพชา ก่อน คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หนิง ถือว่าเป็นมูลกรรมฐาน คือกรรมฐานที่เป็นมูล คือเป็นรากเหง้า เป็นมูล รากเหง้าของอะไร ก็ของกรรมฐานทั้งปวง ตลอดจนถึงวิปัสสนากรรมฐาน ตลอดจนถึงวิชา วิมุติหรือมรรคผลนิพพาน คือกรรมฐานทั้ง ๒ สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน ตลอดจนถึงมรรคผล นิพพาน หรือวิชาวิมุตตินั้น ก็จะต้องมีกรรมฐาน ๕ ข้อนี้เป็นมูล เป็นรากเหง้า ทั้งนี้ก็เพราะว่า เมื่อจิตนี้ มีรากะนำอยู่ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น การปฏิบัติการบาริจิต คือ การบาริรากะในจิตลงไปด้วยกรรมฐาน ๕ ข้อนี้ และเมื่อการบาริลงไปได้ การที่จะปฏิบัติให้ก้าวหน้าในกรรมฐานทั้งปวงต่อขึ้นไปจึงจะทำได้ ท่านจึงเรียกว่ามูลกรรมฐาน กรรมฐานที่เป็นมูล^{๑๐๓}

การสอนมูลกรรมฐานแก่กุลบุตรไม่ใช่เมตติของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายคิดได้แล้วสอนกุลบุตร ตามเมตติของใครของมัน เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์ ได้ทรงบัญญัติไว้ให้พระอุปัชฌาย์ เป็นผู้สอนกุลบุตรผู้บวชใหม่ ถ้ามีฉะนั้นก็ไม่สมกับการออกบวชที่ได้สละบ้านเรือนครอบครัวออกมา บำเพ็ญเนกขัมมธรรม หวังโมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌาย์ทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้

จากความหมายของมูลกรรมฐานดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า มูลกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐานที่เป็นพื้นฐานหรือรากเหง้าของกรรมฐานทั้งปวงที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ให้ พระอุปัชฌาย์สอนแก่กุลบุตรที่บวชใหม่เพื่อเป็นแนวทางหรือเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติกรรมฐาน ขึ้นต่อไปไม่ว่าจะเป็นสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน

๓.๓ ตบปัญจกัมมัฏฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ตบปัญจกัมมัฏฐาน หมายถึง กรรมฐานอันบัณฑิตกำหนดด้วยอาการ มีหน้งเป็นที ๕ เป็น อารมณ คือ กรรมฐานที่ท่านสอนให้พิจารณาส่วนของร่างกาย ตั้งแต่ผมไปถึงหน้งเป็น ๕ อย่าง คือ ผม เล็บ ฟัน หน้ง ในที่นี้จะกล่าวถึงการบอกตบปัญจกัมมัฏฐานของอุปัชฌาย์แก่ผู้จะบวช ยกตัวอย่าง ไว้ ๓ ท่าน ได้แก่ ๑. พระวณวาสิตตสเถระ, ๒. พระสีวลี, ๓. สังกิจจสามเณร ดังนี้

๑. เรื่องพระวณวาสิตตสเถระ มีปรากฏในครั้งที่ท่านพระสารีบุตรบวชให้แก่เด็กชาย ติสสะ ในขณะที่มีอายุ ๗ ขวบ พระสารีบุตรเถระได้บอกตบปัญจกัมมัฏฐานแก่สามเณรติสสะให้ กระทำไว้ในใจโดยความเป็นของปฏิกุศล การบอกอาการ ๓๒ ไม่อาจบอกได้ทั้งหมด ฟังบอกตบปัญจกัมมัฏฐานก็ได้ กัมมัฏฐานนี้ พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ไม่ทรงละ การกำหนดภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี

^{๑๐๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ธรรมอบรมจิต, (กรุงเทพมหานคร : ก่อนเมฆแอนด์กันยกรู๊ป, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘.

อุบาสกก็ดี อุบาสิกาที่ดี ผู้บรรลุพระอรหัต ในเพราะบรรดาอาการทั้งหลายมีผมเป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระเถระ พอบอกก็มีหลักฐานแล้ว จึงให้บวช แล้วให้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐^{๑๐๔}

๒. เรื่องประวัติของพระสีวลี พระสารีบุตรได้ชวนเด็กชายสีวลีให้บวชด้วย โดยกล่าวว่า “เธอทุกข์ทรมานอยู่ในครุฑมานาน ออกบวชไม่ดีกว่าหรือ” เด็กน้อยสีวลีตอบว่า “ถ้ากระผมสามารถบวชได้ก็จะบวช” พระนางสุปปาวาสาเห็นบุตรชายสนิทกับพระสารีบุตรก็ดีพระทัย เมื่อพระสารีบุตรทูลให้ทราบที่กำลังชวนลูกชายให้ไปบวช พระนางก็ดีพระทัยและอนุญาตให้พระโอรสได้บวชตามความประสงค์^{๑๐๕} พระสารีบุตรจึงทำการบวชให้ ในเบื้องต้นได้สอนให้ท่านกำหนดพิจารณาตบปัญจกรรมฐาน ๕ ประการ คือ พิจารณา เกสา(ผม) โลมา(ขน) นขา(เล็บ) ทันตา(ฟัน) ตะโจ(หนัง) อันเป็นเบื้องต้นของการบวชที่พระอุปัชฌาย์จะต้องสอนก่อนการบวชทุกครั้ง ท่านได้พิจารณาถึงความทุกข์ที่ต้องทรมานอยู่ในครุฑมารดาถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ในขณะที่กำลังปลงผมท่านได้พิจารณาไปตามที่พระอุปัชฌาย์สอน เมื่อปลงผมจุกที่ ๑ เสร็จ ท่านได้บรรลุโสดาปัตติผล ปลงผมจุกที่ ๒ เสร็จ ท่านได้บรรลุสกทาคามีผล ปลงผมจุกที่ ๓ เสร็จ ท่านได้บรรลุอนาคามีผล และปลงผมจุกสุดท้ายเสร็จท่านก็บรรลุอรหัตผล ซึ่งนับว่าท่านได้บรรลุธรรมได้อย่างรวดเร็วแค่ปลงผมเสร็จท่านก็สำเร็จเป็น พระอรหันต์^{๑๐๖}

๓. สังกิจสามเณรเป็นสามเณรของพระสารีบุตรเถระเจ้า มีอายุได้ ๗ ขวบ ได้ยินว่ามารดาของสังกิจสามเณรนั้นเป็นธิดาของตระกูลที่มั่งคั่งในกรุงสาวัตถี เมื่อสังกิจสามเณรนั้นยังอยู่ในท้องมารดาก็ได้ตายด้วยความเจ็บไข้อย่างหนึ่ง เมื่อมารดานั้นถูกเผา เนื้อที่เหลือยกแต่เนื้อที่เป็นครุฑก็ไหม้สิ้น ครั้งนั้น เนื้อที่เป็นครุฑของมารดาก็ตกลงไปจากเชิงตะกอน พวกเผาก็แหงด้วยหลาว ๒-๓ แห่งฯ ปลายหลาวได้ถูกหางตาของทารกฯ คนทั้งหลายแหงเนื้อที่เป็นครุฑอย่างนี้แล้วก็โยนเข้าไปในกองไฟกลบไว้ด้วย ถ่านไฟแล้วก็พากันไปฯ ไฟก็ไหม้เนื้อที่เป็นครุฑฯ ส่วนทารกก็เป็นเหมือนรูปหล่อทองคำบนถ่านไฟ เป็นเหมือนนอนอยู่ในดอกปทุมฯ เพราะว่าผู้ที่ปักษิณภิกษุสัตว์ เมื่อยังไม่ถึงพระอรหัตถึงจะถูกเขาสิเนรุทับ ความสั้นชีวิตก็ไม่มี รุ่งขึ้นคนทั้งหลายก็พากันมาด้วยคิณจกดับไฟ ก็ได้เห็นทารกนอนอยู่อย่างนั้นก็พากันอัศจรรย์ใจ กล่าวกันว่า อย่างไร ร่างกายทั้งสิ้นเมื่อถูกไฟไหม้อยู่ที่กองไฟถึงเพียงนี้ทารกจึงไม่ไหม้ จักเป็นอย่างไรหนอ แล้วก็นำทารกเข้าไปสู่ภายในบ้าน ไปถามพวกเนมิตตากาจารย์ พวกเนมิตตากาจารย์บอกว่า ถ้าทารกจะอยู่ครองเรือน ญาติทั้งหลายจักไม่ขัดสนจนถึง ๗ ชั่วตระกูล ถ้าบรรพชาจักมีสมณะ ๕๐๐ เป็นบริวาร คนทั้งหลายจึงตั้งชื่อว่า สังกิจจะ เพราะสังกิจคือขอทำลายหางตาของสามเณรนั้น ต่อมาภายหลัง สามเณรนั้นจึงปรากฏชื่อว่า สังกิจจะ ครั้งนั้น

^{๑๐๔}ดูรายละเอียดในพระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๓ หน้า ๒๖๑-๒๖๖.

^{๑๐๕}พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙-๒๐๔.

^{๑๐๖}ดูรายละเอียดในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม ๑ ภาค ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๔๐๖-๔๑๐.

พวกญาติก็เลี้ยงไว้ด้วยคิดว่า ช่างเถอะ เวลาทารกนี้เติบโตแล้ว เราจักให้บวชอยู่ในสำนักพระสารีบุตรเถรเจ้า ซึ่งเป็นพระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลาย ทารกนั้นพอเวลาอายุได้ ๗ ขวบ ก็ได้ฟังถ้อยคำของเด็กทั้งหลายว่า ในเวลาที่เธออยู่ในครรภ์มารดาของเธอได้ตายไป เมื่อคนเฝ้าศพมารดาของเธอ เธอไม่ไห้ก็คิดว่า ได้ยินว่าเราพ้นจากภัยถึงเพียงนี้ เราจะต้องการอะไรกับบ้านเรือน เราจักบวช แล้วก็บอกแก่พวกญาติ พวกญาติได้นำไปสู่สำนักพระสารีบุตรเถรเจ้า ด้วยคำว่า ดีแล้วหลาน แล้วถวายทานว่าขอท่านจงให้ทารกนี้บวช พระเถรเจ้าก็ให้กรรมฐาน คือหมวดแห่งอาการมีหนึ่งเป็นที่ ๕ แล้วก็ให้บรรพชา สามเณรนั้นได้สำเร็จพระอหัตถพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาเวลาที่จรดมีดโกนลงไป สามเณรนี้แหละชื่อว่า สังกิจจสามเณร^{๑๐๗}

สรุปได้ว่า ตจปัญจกัมมัฏฐาน เป็นกรรมฐานเบื้องต้นที่สำคัญของการบรรพชา เพื่อระงับกิเลสอันได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ เป็นฐานของกรรมฐานที่จะพัฒนาเป็นกรรมฐานขั้นสูงต่อไป

๓.๔ การกำหนดปฏิบัติของมูลกรรมฐาน

ในการสอนมูลกรรมฐานให้แก่กุลบุตรผู้บวชใหม่นั้น พระอุปัชฌาย์จะสอนโดยการให้ว่าตามไปทีละบท โดยอนุโลมและปฏิโลม ดังนี้เกสา โลมา นะชา ทันตา ตโจ (อนุโลม) ตโจ ทันตานะชา โลมา เกสา (ปฏิโลม) พระอุปัชฌาย์มุ่งสอนกรรมฐานขั้นมูลฐานในการพิจารณาณ ขน เล็บ ฟัน หนัง พิจารณาย้อนหน้าย้อนหลัง หรือจะพิจารณาเน้นหนักในอาการใดก็ตามเข้าไปถึงหนัง โดยพิจารณาให้เห็นชัดเจนดุจเป็นยังงี้ เพียงแต่ตกลงไปในอาหารเท่านั้นก็ขยะแยงไม่อย่ากรับประทานกันแล้ว สกปรกหรือไม่ น่าเกลียดหรือไม่ ขนเหมือนกัน เล็บก็เหมือนกัน ดุชิเป็นของสวดยของงามที่ไหน ฟันก็กระดูก เหมือนกับกระดูกทั่วๆ ไปในร่างกายของเรา กระดูกมีความสวยงามที่ตรงไหน พิจารณาตามคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้และทรงดำริว่าไม่สวยงาม คนเราดูกันได้เพราะหนังเท่านั้น อันนี้ละเป็นเครื่องหลอกตาคนตาฟาง เพราะหนังเป็นสิ่งที่ปิดบังความจอมปลอมทั้งหลายเอาไว้ หลอกด้วยความสวย ความงาม ทั้งๆ ที่มันไม่ได้สวยไม่ได้งาม กิเลสมันชอบอย่างนั้นเพราะมันสกปรก เราต้องหาความสะอาดเข้ามาใส่เพื่อกลบความสกปรกนั้น ให้เห็นแต่ความสวยงามคนที่หลงใหลในกิเลสก็วิ่งไปตามผิวหนังที่บางๆ นี่แหละ อันหนังบางๆ นี่แหละหุ้มห่อไว้หมดทั้งตัวคน อันหนังบางๆ นี่แหละแต่มันหนายิ่งกว่าภูเข่า ปิดกั้นทางไม่ให้ธรรมทั้งหลายเข้าถึง เพราะฉะนั้นพระอุปัชฌาย์ท่านจึงให้แยกแยะออกมา ดูผม ดูขน ดูเล็บ ดูฟัน ดูหนัง พิจารณาหนังเป็นยังงี้แล้วพิจารณาเข้าไปข้างในของหนังเป็นยังงี้ เอ็มไปด้วยโลหิต น้ำหนอง ดูเข้าไปข้างในเท่าไรก็เห็นสิ่งสกปรกในตัวเขาตัวเรามากเท่านั้น พิจารณากลับไปกลับมา พิจารณาเข้าไปจนกระทั่งภายในลึกซึ้งหมดทั้งคนนี้เป็นสิ่งสกปรกด้วยกันทั้งนั้นแหละ มีหนังเท่านั้นมาหลอกให้เราหลงอยู่ตลอดเวลาเมื่อเปิดหนังออกแล้วมันจะกระจายไปหมด เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงมอบให้เพียง

^{๑๐๗}ดูรายละเอียดในพระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๔ หน้า ๑๘๒-๑๘๖.

มูลกรรมฐาน หรือ ตจปัญจกรรมฐาน คือกรรมฐานมีหนึ่งเป็นที่ทำ แล้วก็หยุด เปิดหนังสือแล้วดูได้เมื่อไร ทั้งคน ทั้งสัตว์ ทั้งผู้หญิง ทั้งผู้ชายมันก็ดูไม่ได้ พระอุปัชฌาย์ท่านจึงสอนไปถึงหนึ่งเป็นที่สิ้นสุดให้พิจารณาสำหรับพระภิกษุบวชใหม่^{๑๐๘}

โดยสรุปจุดมุ่งหมายของมูลกรรมฐานที่พระอุปัชฌาย์มุ่งเน้นสอนแก่พระภิกษุที่บวชใหม่เป็นการพิจารณาตามสิ่งทั้ง ๕ โดยนำหลักธรรมมาประกอบเพื่อพิจารณาแล้วจึงนำไปสู่สมถะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน และเป็นกฎข้อบังคับซึ่งเป็นหลักตายตัวของพระพุทธองค์ที่สอนไว้ว่าในขณะที่กลุ่มบุตรทั้งหลายอุปสมบทต้องสอนมูลกรรมฐานให้ ละเว้นกรรมฐานเสียมิได้ ถึงระยะที่จะต้องสอนกรรมฐานก็ต้องสอน “เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ, ตโจ ทันตา นขา โลมา เกสา” ให้พิจารณาแบบอนุโลมและพิจารณาแบบปฏิโลม ถอยไปถอยมา เพื่อให้เกิดความชำนาญให้เกิดความเข้าใจอันถูกต้อง ละเอียดลอบไปโดยลำดับๆ เพราะนี่เป็นเครื่องมือที่ถือเป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญในการถอดถอนกิเลส ตัณหา อาสวะ อุปาทานทั้งหลายออกได้ เมื่อบอกรรมฐานทั้ง ๕ แล้วพระอุปัชฌาย์ท่านก็อธิบายที่เกิด ที่อยู่ ตลอดจนความแปรสภาพของกรรมฐานนั้นโดยละเอียดเพื่อพระภิกษุผู้บวชใหม่จะได้เข้าใจในกรรมฐานบทนั้น แล้วไปปฏิบัติตามจนรู้แจ้งเห็นจริงตามนั้นโดยลำดับแห่งการพิจารณาโดยสม่ำเสมอ ใจย่อมไม่ตื่นเต้น ไม่เห่อเหิม เพราะรู้ตามความจริงทั้งข้างนอกข้างใน เนื่องจากเป็นสภาพเหมือนกัน

๓.๕ อานิสงส์แห่งมูลกรรมฐาน

มูลกรรมฐาน หมายความว่า กรรมฐานเดิม หรือจะเรียกว่า รากเหง้าของกรรมฐานก็ได้ ได้แก่ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ เมื่อพระอุปัชฌาย์สอนกรรมฐานแก่ภิกษุผู้บวชใหม่แล้วนำไปปฏิบัติจนรู้แจ้งเห็นจริงตามนั้นโดยลำดับแห่งการพิจารณาโดยสม่ำเสมอ ก็จะได้อานิสงส์ของการปฏิบัติดังนี้

อานิสงส์ของสมถะ (สมาธิ) นั้นมี ๕ ประการ คือ

๑. ทำให้เข้าสมาบัติได้ เพื่อเป็นสุขในภพปัจจุบัน
๒. ทำให้เป็นบาทวิปัสสนา
๓. ทำให้เกิดโลกียอภิญญา ๕ ประการ
๔. ทำให้เกิดเป็นพรหม
๕. ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้

^{๑๐๘} หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน, นักปฏิบัติให้ยึดการพิจารณาร่างกายเป็นหลัก, (กรุงเทพมหานคร : วัดป่าบ้านตาด, ๒๕๔๗), หน้า ๑- ๑๕.

อานิสงส์ของวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิธีปฏิบัติวิธีเดียวที่จะขจัดกิเลสอย่างละเอียด คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธัมมทาน เป็นกิเลสที่สั่งสมไว้ในภวังคจิต หรือจิตไร้สำนึกของคนเรา มีประโยชน์อานิสงส์ในการปฏิบัติดังนี้

๑. ทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจผ่องใส
๒. ทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจมั่นคง หนักแน่นมากขึ้นกว่าเดิม
๓. ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดปัญญา เกิดความเฉลียวฉลาดมากขึ้น
๔. ทำให้ผู้ปฏิบัติหายจากโรคประจำตัวซึ่งไม่สามารถรักษาได้
๕. ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุถึงความพ้นทุกข์ คือ มรรค ผล นิพพาน อันเป็นจุดประสงค์สูงสุดในพระพุทธศาสนาได้

สรุปได้ว่า อานิสงส์ของการปฏิบัติกรรมฐานโดยส่วนรวมแล้วก็จะได้รับประโยชน์และบังเกิดอานิสงส์ในการปฏิบัติทั้ง ๒ วิธี ดังนั้นเมื่อภิกษุผู้บวชใหม่ ได้รับการสอนมูลกรรมฐานจากพระอุปัชฌาย์แล้วอานิสงส์ที่ได้ก็ขึ้นอยู่กับวิธีของผู้ปฏิบัติ คือ ถ้าเพ่งสติให้สงบด้วยภาวนา ก็จัดเป็นอารมณ์ของสมถะ ถ้าพิจารณาแยกออกเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเสื่อมสลายไปในที่สุด บังคับไม่ได้ พิจารณาเช่นนี้ ก็จัดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาก็จะได้รับประโยชน์บังเกิดอานิสงส์ดังที่กล่าวมาข้างต้น